

ÇEVİRİNİN POLİTİK FELSEFESİNE DOĞRU

Edebiyat çevirisi "başka" eserdeki bir hakikati ortaya çıkarmaya, anadilinde okunur kılmaya çabaladığı için, bütün bu süreci de düşünüm- sel kalarak, gerilim noktalarında durmaya, sürekli normatif ve sorgu- layıcı olmaya özen göstererek yürüttüğü için felsefi bir uğraştır.

Işık Ergüden

İnsan duygularını, düşüncelerini söze ve yazıya, –sözün ve yazının dolayımından geçerek ya da geçmeyerek– eyleme çeviren, bunları sürekli birbirine tercüme edip duran bir varlıktır. Farklı diller konuşan insan toplulukları arasındaki ilişkideyse sözlü, yazılı, eşzamanlı ya da ardışık zamanlı çeviri, ilaç prospektüslerinden kullanma kılavuzlarına, hukuki belgelerden televizyon, sinema ve internet gibi görsel-işitsel iletişim araçlarındaki çevirilere dek uzanan geniş bir alanda iletişimin, duygu, düşünce, mesaj aktarımının aracı olarak işlev görür.

Edebiyat çevirisi ise çevirinin bu türlerinden ayrılarak daha katmanlı, daha özgün bir alan oluşturur. Bu özgünlüğe eğilmeden önce edebiyat çevirisinin hayatımızdaki yerine değinmekte yarar var.

*

Bilincin alt katmanlarında yer alması muhtemel olan milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı insanlığın zihniyetindeki en tehlikeli, en karanlık yanlardan biridir. Kibirli bir şekilde kendini soyutlayıp ayırmakla saldırgan bir milliyetçiliğin sert rüzgârlarının aynı anda esmekte ve ülkelerin sınırları etrafına hem gerçek hem de metaforik duvarlar çekmekte olduğu günümüzde konuş-

lan dillerin sayısı her geçen gün biraz daha azalıyor, egemen kültürel ve dilsel yapılar, şablonlar insanlara kendini dayatıyor, bununla birlikte yine de dünya üzerinde birkaç bin anadil varlık sürdürmeye, hayatta kalmaya çabalıyor.

İşte bu ortamda insanlığın çeşitliliğine ve başkalığına –başka ama ortak yazgılı haline– kapıyı açan, çok kültürlü, çok dilli hayatı gözler önüne seren etkenler arasında edebiyat çevirisinin başat bir rol oynadığı sanırım söylenebilir. Çeviri olmasaydı örneğin bir Kafka'yı, Dostoyevski'yi, Nietzsche'yi, Marx'ı, Balzac'ı, Beckett ya da Faulkner'ı, Afrika, Latin Amerika, Asya kültürlerini –o dilleri bilenler hariç– tanımayacak, dolayısıyla içinde yaşadığımız dünyanın zenginliğine, çoğulluğuna dair cehaletimizle çok şey yitirmiş olacaktık.

Üstelik edebiyat çevirisi sadece insanların bütün farklılıklarıyla bir arada yaşama kültürü edinmelerini büyük ölçüde sağlayarak, böyle bir tanışma ve buluşma imkânını mümkün kılarak sırf çok kültürlü ve çok dilli dünyamızı savunmak için değil, aynı zamanda farklı zaman ve mekânlarda yaşayan insanların da ortak ıstırap ve sorunlardan mustarip olduğunu kavrayabilmek, kendi otistik âlemimizde musallat olabilecek milliyetçilikten (ve arka planındaki aşağılık kompleksiyle megalomaniden) kurtulabilmek için de olmazsa olmazdır.

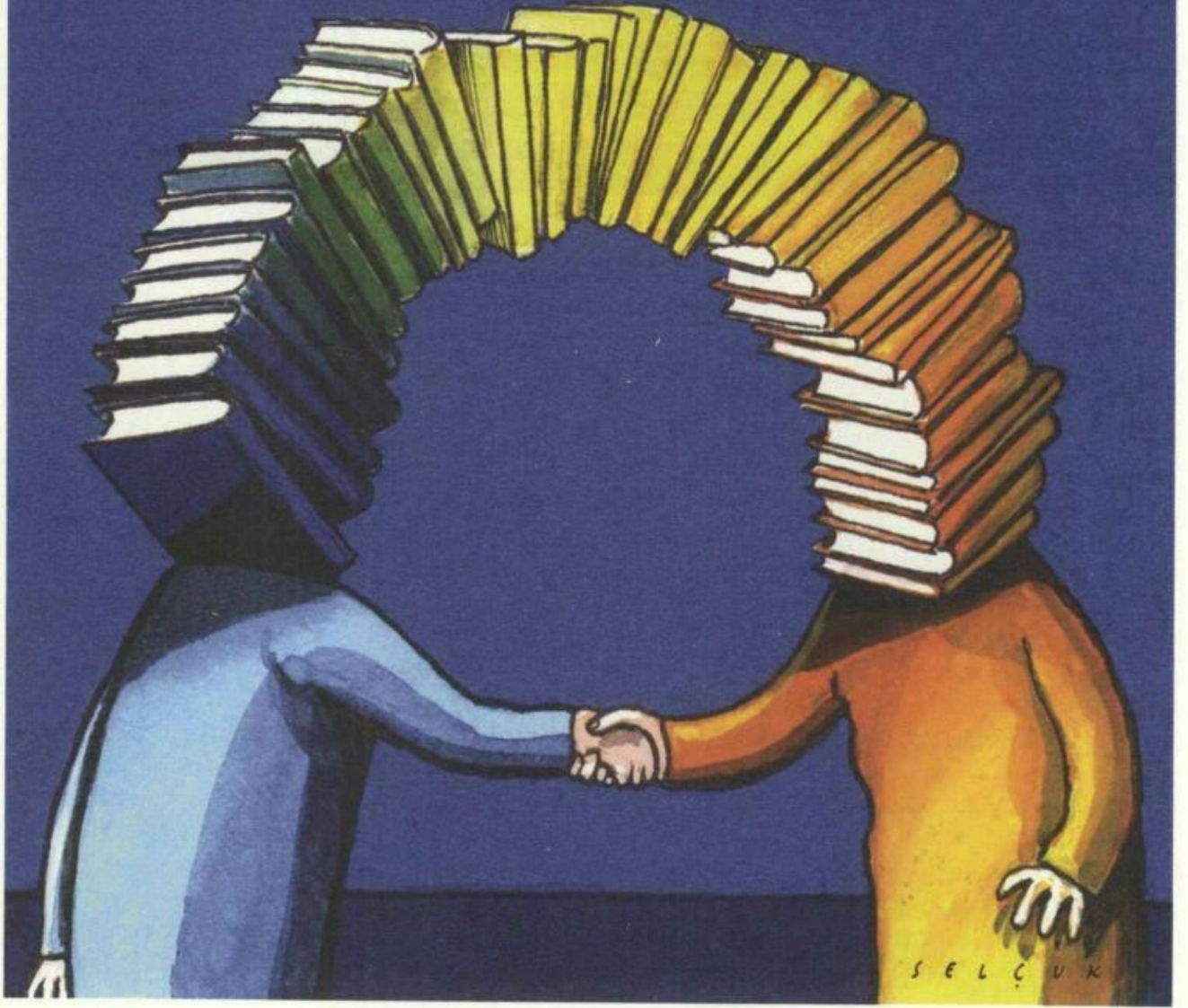
Dolayısıyla, farklı kültürlerin yanı-

sıra farklı bireysel ifadelerin de bütün insanlıkla buluşma noktası olan; keza kişilerin dünyayı ve hayatı siyah-beyaz, iyi-kötü, biz ve ötekiler gibi dikotomilerle görmekten kurtulup hayatın muğlak ve puslu alanlarına, karanlık yanlarına, katmanlarına bakmasını sağlayacak, farklılıkları ve ayrılıkları görmelerine yol açacak; önyargılardan, basmakalıp düşüncelerden kurtaracak olan edebiyat çevirisi işte tam da bu nedenlerle politik nitelikte bir kültür edimidir.

Edebiyat çevirisini diğer çeviri türlerinden farklılaştıran, onu politik bir edim kılan şey, bu tip çevirinin iletişim aracı işlevinin ötesine geçmesi, anlam, mesaj, meram anlatmakla sınırlı kalmaması, bu alana hapsolmamasıdır. Deyim yerindeyse, edebiyat çevirisi yabancı bir dile ve kültüre, bu dilin ve kültürün biçimsel, biçimsel özelliklerine, sesine, tınısına, rengine, kokusuna kendi anadilimizde yer açmak, onu misafir etmektir; dolayısıyla bir konukseverliğin tüm gereklerini yerine getirmek elzemdir. Yabancı bir eseri farklılığıyla, farklılığı içinde görüp anadilimizde ona uygun yeri ayırmak, benzeştirmeye, asimile etmeye kalkışmamak burada temel önem taşır.

*

Ancak şunu belirtmek gerekir ki her çeviri amaç dilin içerisinde, kaynak metnin kendi imkânları çerçevesinde rahatlıkla okunabilir, anlaşılabilir.

bilir olmak durumundadır. Kaynak dili bilmeyen, yola çıkılan metni anadilinden okuyamayanlara bu eseri kendi anadillerinde okuyabilme olanağı sunduğu unutulmamalıdır elbette. Dolayısıyla bir edebiyat çevirisinin anlaşılabilirliği, okunurluğu, amaç dili düzgün ve tüm imkânları çerçevesinde kullanma yükümlülüğü olmazsa olmaz bir özellik olarak başat önem taşır. Bunun ötesinde başlayan soru, sorun ve gerilim noktaları çevirinin felsefesiyle doğrudan ilişkilidir.

Bir dilde yazılmış eserle o dile çevrilmiş eser aynı değildir, aynı olmamalıdır. Çeviri eser kaynak eserin kültürel ve dilsel özelliklerini konuk edildiği dile taşıyabilmeli, konuk edildiği dildeki okuru bunlarla

tanıştırabilmelidir. Bu nedenle, bir dili ve kültürü diğer dilin ortamına taşıyan edebiyat çevirisi son derece karmaşık ilişki ve çelişkilerin ortasında yer alır. Tek bir dil bile ele avuca sığmaz, tezatlıklarla dolu ve asi bir yapıyken, iki dil ve bu iki asi yaratık arasındaki ilişkinin odağında yer alan çeviri her iki dile de yüzünü dönebilir, her ikisine de kök salabilir olmalıdır.

Her özgün edebiyat eseri kendi dilinin kurallarını kimi zaman zorlar, yer yer bozar, ihlal eder, kendi üslubunu "özgürce" metne geçirir. Çeviri metin de özgün metne uygun düşen misafirperverliği gösterebilmek için konuk eden dilde aynı şeyi yapabilir olmalıdır ama bunu her iki dilin

imkânları ile okunurluk arasındaki hassas dengeyi gözeterek yapabilmelidir. Kaynak eserin bağlayıcılığı altında yürüyen çeviri sürecinin sonunda ortaya çıkan eser ile amaç dilde "özgürce" yazılmış bir eser arasında (amaç dil içinde benzer ya da aynı edebi tatları verebilseler de) böyle bir fark görülür. Bunun üzerine, çeviri metnin kaynak metinden farklılığı, kaynak metni farklı bir dil yapısı, farklı bir ses, tını, koku içine yerleştirme süreci de (ama kaynak metni açıklama, anlaşılır kılma, asimile etme yönünde bir çabanın ürünü asla olmayan, kaynak metni deforme etmeyen, anlamdan biçime, biçime, sese, tınıya dek uzanan bütün özelliklerini amaç dilde ifade

Kaynak metinden çeviri metne geçerken aslında çevirinin rotası kaynak metne dönüktür, çeviri metnin dilinde kaynak metin yeniden üretilir, dolayısıyla bu dil kaynak dilin özelliklerine kendini açmış, o kültüre kendini açık kılmış olur.

ederek okunabilir olmaya çalışan bir çeviri süreci) eklendiğinde bu farklılık katmanlanır. Çeviri metin kaynak metnin yarattığı duygu ve düşünceleri bir başka dil ve kültürde yeniden kurarken hem o dilin özgün metinleriyle hem de kaynak metinle arasına mesafe koymuş olur.

*

Yabancı dilden yapılan edebiyat çevirisi aracılığıyla anadilin ufku, çerpleri genişler, melezlenme dili zenginleştirir. Her edebiyat çevirisi anadile bir katkıdır. Kaynak metinden çeviri metne geçerken aslında çevirinin rotası kaynak metne dönüktür, çeviri metnin dilinde kaynak metin yeniden üretilir, dolayısıyla bu dil kaynak dilin özelliklerine kendini açmış, o kültüre kendini açık kılmış olur.

Sonuç olarak, edebiyat çevirisi bir yandan farklı diller arasındaki gidiş gelişle karşılıklı düşünce ve kültür alışverişinin yolunu açar. Aynılık ile farklılık arasındaki diyalektik ilişkide konumlanıp farklı kültür ve diller arasında diyalog oluştururken bu farklılıktan insanın aynılığına götüren bir köprü kurar (farklı zaman ve mekânlardaki birey ve toplumlar arasında kurduğu diyalogla bütün bu farklılıkların ötesindeki ortaklığa, insanın ve dilin çok katmanlılığına vurgu yapar, yalnız olmadığımızı belirtir). Diğer yandan ise bu alışverişin sonucunda bir dile kazandırılan eser o dili geliştirip zenginleştirir, dilin kalıp ve kurallarını kimi zaman zorlayıp parçalayarak yeni ifade biçimlerine, kullanımlara imkân tanır,

dili devindirir, dil için ve dil içinde özgür, eleştirel düşüncenin kapılarını açar, yaratıcı düşünceye gelişme imkânı tanır.

*

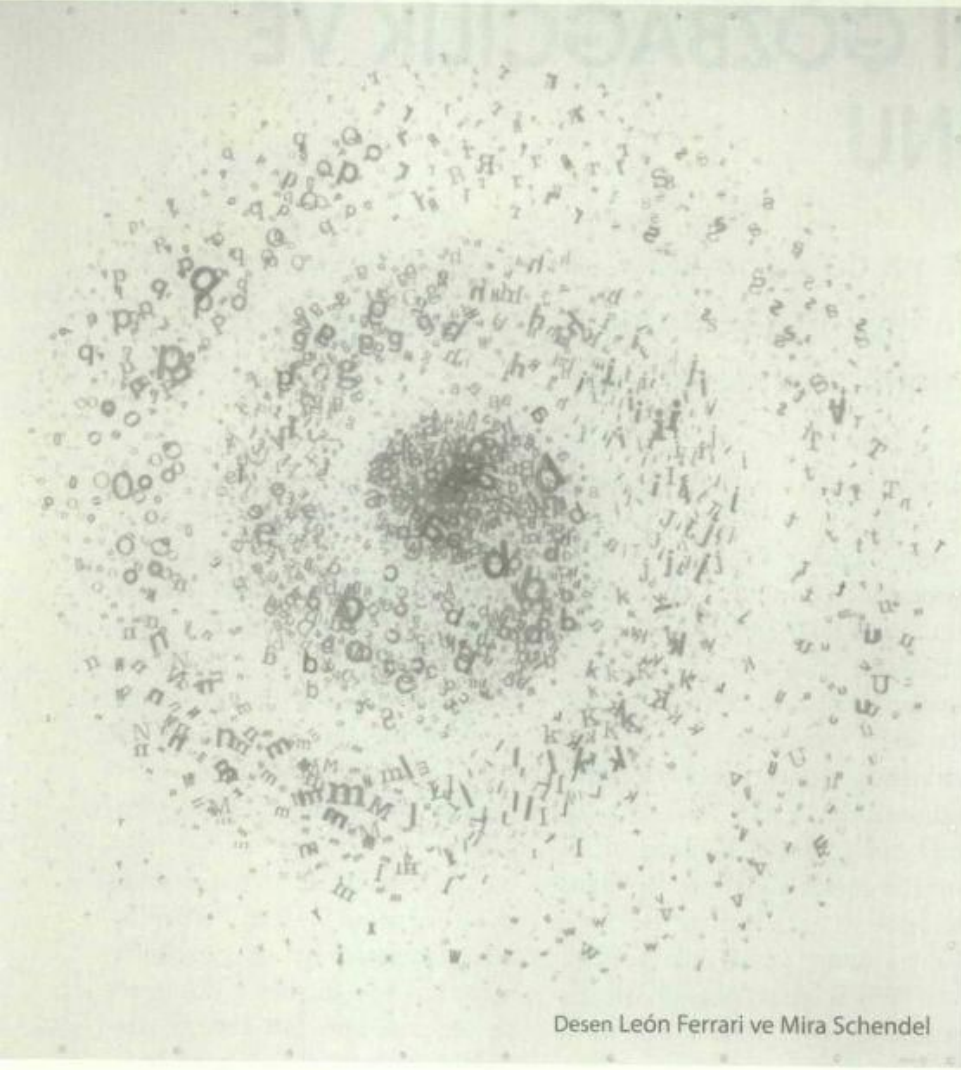
Dolayısıyla anlamın anlaşılır olması adına, mazruf adına kaynak metnin zarfına müdahale kimi zaman “güzel, düzgün” bir çeviri ortaya çıkarsa da kaynak metni gösteriyor olmaz, hem edebiyatın hem edebiyat çevirisinin dışında kalır. Salt anlam iletmekle sınırlı olmaması bakımından diğer çeviri türlerinden ayrılan edebiyat çevirisi başka bir bireyin, başka bir kültürel, toplumsal yapının kurmaca ya da gerçek deneyimine, başkılığına bir diğer dilin okurunu dahil etmektir; sesiyle, tımsıyla, üslubuyla bu yabancıya –yabancı esere– okurun anadili içinde yer açabilmesini, onu asimile etmeden başka olarak deneyimlemesini, bu deneyimlemeyle birlikte kendisiyle onun arasında bağ kurmasını, hem kendini hem de yabancı dildeki eseri aşkınlıştırmasını sağlamaktır.

Edebiyat çevirisi ve çevirmeni bütün bu gerilim noktaları arasında, yazar ile okur arasında, çevrilemezlik ile çeviri edimi arasında, (kaynak metne) ihanet ile (her iki dile de) sadakat arasında, sayısız farklılıktaki dil ve kültür ile dilin ve kültürün insanın evrensel özelliği olması arasında kendine bir yer açmak, gerilimlerin ve soruların göbeğinde olmak durumundadır.¹

Edebiyat çevirisinin çok kültürlü, çok dilli bir dünyada köprü olma işlevi tam da bu çok kül-

türlülüğü ve çok dilliliği indirgememekle, tekleştirmemekle yükümlü olmasında, bu çoğulluğu verebilir, yansıtabilir olmasında yatar. Üstelik bunu da kendi dilinin sınırları içinde “okunabilir”, “anlaşılabilir” kalarak yapabilmelidir; en azından, kaynak dildeki okurlar açısından ne ölçüde anlaşılabilir, rahat okunabilirse amaç dilde de böyle olabilmelidir. Kaynak metne ve kaynak metnin yazarına odaklı bir çeviriyi benimserken aynı zamanda yaratıcı yeteneği sayesinde edebiyat zevki verebilmek, “çeviri kokmamak” gibi ince bir çizgideki, gerilim noktasındaki çetrefil görevdir çevirmeninki. Bunu yaparken ne kolaylaştırıcı ne de basitleştirici olur, (varsın eğer) bütün pürüzleri, aşkınlık ve taşkınlıkları, dilsel sapkınlıklarıyla edebiyat eserini görünür kılar sadece. Anadilinin yabancı bir dili ve söyleyişini kabul edebileceği yerleri bulmak, dili anlaşılmasız kılmadan parçalayıp bölerek, gerektiğinde sözdizimiyle oynayarak yabancı söyleyişin yabancılığına yer açmak; edebiyat çevirmeni bunu yapar. Ulus devletlerin dili değil ama anadil her zaman açık, misafirperver bir yapıdır; çevirmen bu yapının içine kabul eder misafirlerini.

Diktatörlüklerin dile egemen olma, “arındırma” adı altında dili kendi içine kapama ya da dünya kültüründen, dünya dillerinden koparma teşebbüsü, “azınlık dili” adı verilen dilleri yok etme çabaları, zorba yönetimlerin de dile, bilgiye ve düşünceye ne kadar önem verdiğinin olumsuzdan göstergesidir: Fakirleştirilmiş, yalınkat kılınmış dil, azaltılmış, daraltılmış, yüzeyselleştirilmiş

Desen León Ferrari ve Mira Schendel

Çevirmen yazar değildir, zira bir yazarın sahip olabileceği zihinsel, yaratıcı özgürlüğe sahip olamaz, kaynak metnin sınırları içinde hareket etmek çevirmenin etik görevidir.

rini bozmadan, okunurluğu ihmal etmeden yapabilmek poetik bir çaba olarak çevirmenin yaratıcılığına kalmıştır.

Teorik değil düşünsel bir süreç olan çevirinin tüm kaygı ve açmazları çevirmenin elindeki her bir kitapla yeniden başlar, yeniden yaşanır, çevirmen her kitapla birlikte dili ve edebiyatı yeniden deneyimler, kendini de anadilinde ve çeviri yaptığı dilde bir yabancı kılar, dolayısıyla (metni ve dili geride bırakabilen bir aşkınlık olarak) felsefelerle daha yakın, daha öznel bir yerde durur.

Edebiyat çevirisi, özellikle "başka" yerdeki –eserdeki– bir hakikati ortaya çıkarmaya, onu tercüme etmeye, anadilinde okunur kılmaya, misafir etmeye çabaladığı için, bütün bu süreci de düşünömsel kalarak, gerilim noktalarında durmaya, sürekli normatif ve sorgulayıcı olmaya özen göstererek yürüttüğü için felsefi bir uğraştır. ■

iletişim ortamı düşünce üretiminin bilinçli olarak bozulmasına, tektipleşmiş, eblehleşmiş, sürüleştirmiş kitleler yaratmaya hizmet eder.

*

Bütün bunlar edebiyat çevirisinin politik niteliğini iyice belirginleştirir. Edebiyat çevirisi felsefi, etik ve poetiktir. Felsefidir, zira bir başka hakikati, metin içinde ifade bulmuş bir dünyanın hakikatini başka dilin okurlarına tercüme eder, bu metnin diliyle varlıksal bir ilişki kurar, yazardan okurlara dek tüm özneler arasında hakikat(ler)in, varlık katmanının taşıyıcısı olma, hakikate sadakat gösterme işlevini yerine getirir. Dolayısıyla etikdir, zira bu hakikati taşıırken, kendi anadili içine yabancıyı çağırırken, iki metin (kaynak eser ile kendi yarattığı) arasında

denklik varsayımına ama özdeşliğin imkânsızlığına dayanır, her iki dile karşı, hem yazara hem de okura karşı sorumlu olur. Sadakat ve doğruluk kaygısı, başkasını, başka metni başkası olarak kabul edip anadiline dahil etmek çevirmenin etik yükümlülüğüdür. Çevirmen yazar değildir, zira bir yazarın sahip olabileceği zihinsel, yaratıcı özgürlüğe sahip olamaz, kaynak metnin sınırları içinde hareket etmek çevirmenin etik görevidir. Ama bu noktada çevirinin poetik yanı devreye girer; her iki dilin de poetikasını kullanmak, özgün metnin zarfına da mazrufuna da sadık kalırken anadilinin sınırlarını zorlayıp kapalı alanlarını misafire açmak, böylece anadili de zenginleştirmek, esnetmek, yeni ihtimallere açık kılmak, ama bütün bunları da kendi evini kirletip dağıtmadan, yani anadilin özelliği ve güzellikle-

¹ Bazı sorular: Kaynak metin kendi anadilinde nasıl bir okur kitlesine hitap etmektedir, kendi anadilini altüst eden bir özelliğe mi sahiptir, alımlanması için belirli bir kültürel yapı mı gerekmektedir, yoksa bu anadil içinde gayet kolay okunur bir metin midir? Kaynak metin kendi anadilinde iyi yazılmış, üsluplu, tınılı bir eser midir, yoksa edebi değerden yoksun mudur? Kaynak metne sadakatın sınırları nerede başlayıp nerede biter?..